Лука Прошић

ШТА ЈЕ ПОСТФИЛОЗОФИЈА

Ненад Даковић, *Књига о постфилозофу, варијације и белешке о здрављу и болести,* Службени гласник, Филозофска библиотека, Београд 2009.

Ненад Даковић је у кратком тексту „Постмодерна", који је писао пре више од десет година, изложио неке од кључних ставова о постмодерни, који су и реперне тачке за постфилозофију, коју је он развијао у низу књига, и која, могло би се рећи, израња и отвара се у *Књизи о постфилозофу, варијације и белешке о здрављу и болести*.

У тексту „Постмодерна" Даковић пише да је много неспоразума око термина „постмодерна". Тако Велш говори о „нашој модерној посмодрени", Клоц о „другој модерни" и сл. А то најчешће значи да су неспоразуми и око „предмета", и око тога шта се подразумева под „постмодерна". Даковић одмах каже да постмодерну не схвата у смислу како о њој пише Фредерик Џејмисон, као о „културној логици позног капитализма", такво схватање не само да је спорно, већ „један актуелан и жив феномен претвара у изам (...) постмодерна није изам (...) овде говорим о филозофској постмодерни, јер наравно постмодерна постоји и у уметности, архитектури, књижевности, све до наводног постмодерног кулинарства". Овај став одређује и домене Даковићевог писања о постмодерни и пре и после овог текста, све до *Књиге о постфилозофу*, у којој речи имају своје потезе и свој колорит, тако се бар мени чини; то је једна рембоовска метода описивања/сликања. У овој обимној књизи говори се о врло различитим писцима и филозофима, о пријатељима и познаницима, али и о онима које никад није срео. Али овде Даковић и себе описује-и-слика. Ова књига је и посткњига, она је и довршавање ранијих књига, и тек започета.

У *Књизи о постфилозофу* се препознаје и миље у коме је настала, то је духовни и животни миље, и у том смислу она је слична Платоновим дијалозима. Истина, Даковић је и у својим ранијим књигама на тај начин размишљао о култури, филозофији, науци и историји. Али и разумевањем и тумачњем појединих филозофа. Уз све то, у својим књигама он достиже и једну филозофску имагинацију и инвенцију, која је заиста изненађујућа и фасцинирајућа.

Може се рећи да у овој књизи Даковић има своје највеће узлете и подухвате и најдубља досезања. Ово је његова, то треба одмах рећи, постфилозофска књига, али и исповедна књига, и његова унутрашња биографија и књига његове најдубље егзистенцијалне стрепње. Писана је у дужем временском периоду, и у складу са настојањем на томе „пост" како га је Лиотар одредио. О томе у наведеном тексту Даковић пише: „Ово „пост" које није временска, односно хрнолошка одредба, у тој је мери парадоксално, да ће Лиотар, који је термин „постмодерна" увео у филозофију, и кога зато називају „папом постмодерне" у књизи „Постмодерно стање" (1979, Париз, едиција de Minuit)од које официјелно почиње „филозофска постмодерна", написати да је у питању „парадокс перфекта футура пост". У том смислу се, према Лиотару, за постмодерну вели да не долази после модерне, пошто се већ налази у самом њеном средишту. Тако је постмодерна „прошлост једне будућности." Те тешкоће са „временом", са „после" и „пре" и „сада", са будућим, прошлим и садашњим временом, присутне су у филозофији од њеног почетка.

У овом „описивању" Даковићеве *Књиге о постфилозофу* изнео бих још неке његове ставове о постмодерни и постфилозофији, који су дати. У поменутој студији *Постмодерна* каже се и ово: „(...) реч "постмодерна„ (то треба нагласити) не значи као што сугерише овај префикс „пост" једноставно оно што долази „после модерне" у овом једноставном хрнолошком низу или смислу, који у ствари не постоји.. Постмодерна је најпре разбила ову здраворазумску представу о „времену" које протиче у низу, које је некакав „низ тренутака" што мирно протичу један иза другог. „Време" је проблем за постмодерну, као што је и „модерна" проблем за постмодерну. То је оно од чега се полази у овом односу."

Филозофско поимања времена иде, свакако, од Елејаца (Парменид, Ксенофан, Зенон), квалитативних и квантитавиних атомиста, затим Платона који је време одредио „као слику вечности", Аристотела (Даковић је у овом кратком тексту о постмодерни навео и један став о времену из Аристотелове *Физике*: „Време је оно што није, или је бар мало.") О старогрчим схватањима времена (да ли време има структуру или је континуум) писао је Милош Арсенијевић у књизи *Време и*

времена. Од старогрчких филозофа то поимање времена иде, тако да се каже, даље преко Аугустина, Канта до Хајдегера, постмодерне и постфилозофа, као што су Лиотар, Делез и други, о којима Даковић посебно пише.

Овде је свакако потребно нешто рећи о Хајдегеровом разумевању времена, које је најближе ономе што Даковић има у виду, кад говори о разумевању времена код постмодерних филозофа. Наиме, Хајдегер полази од најширег уверења о томе да смо бар „мало" осетљиви за „време" и да се „крећемо" око „времена" и своје „коначности" и „смрти", а то радимо и ми садашњи, као што су то чинили и прошли, али ће то чинити и наредни. Али, „крај" не можемо избећи, нема никавог „моста" да бисмо прешли на другу страну, ми смо већ у смрти, јер смо већ у њој, јер пролазимо и нестајемо, али и остајемо, јер смо времени и коначни. Али смо и над тим и у неком смислу нисмо коначни. Овде је умесно напоменути да Хајдегерово главно дело има наслов *Sain und Cait* (код нас је ту књигу превео Милош Тодоровић под насловом *Биīак и време*), а *Књиīа о īостфилозофу* има поднаслов „*Варијације и белешке о здрављу и болесīи*". Пажљиви читалац уочиће једну „далеку" сличност између „бића и времена" и „здравља и болести", наиме и један и други „наслов" упућују на сличност и сродност поимања тога што је с нама, наиме „времена" и нашег постојања и непостојања, тих страхотних ентитета које настојимо да разумемо и савладамо. Али су и велике разлике у нечем што би се могло назвати начин мишљења и „смелост" тога мишљења да прекорачује своје сопствене домете. А с тим иде и разлика у постављању унутрашње структуре тих проблема и тражења једне „завршене" форме за њихово излагање. Разлика је, дакле у „стилу", у смислу, да је сам човек то што је стил.

Кад се говори о томе „пост" у постмодерној, и о сродности филозофских књига по томе „пост", може се издвојити још једна књига (у три дела), то је *Принцип нада* Ернста Блоха. Већ сам „наслов" ове књиге упућује на то да је и овде реч о томе о чему се пита и постфилозофија. Јер, то „пост" у постмодерни јесте Блохова „нада", и има форму „наде", и има сличан садржај ономе који припада Блоховом „афекту". И нада је окренута према будућем и одређује будуће и поставља се изнад тога што не дозвољава наду, и што је само безнађе. Могло би се рећи да је будуће сама нада, и поред тога што то будуће још није. Али је дато као нада и у том смислу и постоји пре себе, као нада.

Код Хајдегера имамо нешто слично као и код Блоха, наиме, имамо „бригу" која се везује за време, наиме, „брига" је зато што смо у времену, што настајемо и нестајемо, али смо и после нестајања и пре нестанка, према коме се крећемо, али имамо и моћ над собом постојећим, и можемо се уклонити кад пожелимо, с нама таквим иде и бри-

га, то је Кјеркегорова „болест на смрт”; и сами смо то што је брига. Зато Хајдегер каже да је „време” смисао брига. Те анализе временовања, времена и нашег пута ка смрти су најчувеније у његовом делу.

Имајући у виду то што Лиотар подразумева под тим „пост” (као то што је и у прошлом и наредном, и с нама), и то што је код Блоха „нада”, која је и са нама садашњим, и са наредним, али је и у прошлости, и Хајдегерова „брига” и „време” као смисао брига, и то да смо зато брига што смо коначи, дакле са „надом”, „бригом” и тим „пост-ом”, и с тим што је „здравље и болест” (ово би се могло овако написати: „здравље-и-болест”), уводи се „историја” и преузимање „историје”, то је једна позиција која је суштински нова за само разумевање нас самих и нашег постојања. У вези с тим можда се може говорити и о Хајдегеровом схватању „историје” и „бића”.

Наравно, свако има своје исходиште у разумевању нас и нашег постојања и непостојања. А оно што се не може у томе заобићи јесте само „време” и посебно, „наредно” време. Даковић би рекао да су рођење и наш долазак на свет загонетнији од нашег одласка и смрти. Код Блоха „човек као нада” јесте уверење да може сам себе избавити, ако не смрти и коначности, оно свакако антагонизма међу нама и тог великог зла и свих других невоља, и то је „линија” која иде од Маркса све до данас и која је доживела историјски дебакл. Али то не значи да је тиме зло уклоњено, то зло које чинимо ми сами.

Кад се говори о постфилозофији и о Даковићевој књизи *Књизи о постфилозофу*, ваља имати у виду и то већ споменуто Хаједегерово разумевање „историје”, -он се у томе везује у једном најширем смислу за Парменидово „биће и мишљење”, наиме за самог „човека” (по Парминду „биће и мишљење су једно исто”), и у том смислу већ код старогрчких филозофа имамо то што се назива „почетком”, наиме суштинским почетком и почињањем, наиме то што је суштинско почињање и што је историја(то неко „узбудљиво дешавање” и то што је са самим човеком), дакле то „почињање” јесте историја, односно „мишљење” које иде, или потиче, од саме основе, односно самог бића, односно то је то што се зове „битно мишљење”, односно филозофија. Код Парменида имамо, условно речено, „почетак”, наиме филозофију као онтологију, која је и основа савремене филозофије као онтологије, која је врло блиска антропологији, али није антропологија, али и то укључује у своје подручје, као и историју, која је по Хајдегеру, „манифестација” бића, које се не показује другачије него у тим манифестним творевинама. Али „биће” није у томе што нам се предочава. Наиме сам „човек” као „биће”, или само „биће” као сам „човек”, који је носилац својих пролазних „ликова” (то је историја), остаје и то што је непознато, и то што је несазнајно. Сазнајемо то што су наше манифестације, и то про-

лазно. А само „биће" остаје несазнато, то је старо питање односа суштине и појаве, у једном смислу историје и нас, ми имамо историју и то менифестно, али смо и још нешто што није историја. У том смислу метафизика и онтрологија, с једне стране, и историјске науке међусобно су повезане. У крајњој линији то што је историја, вели Хајдегер у *Уводу у метафизику* то је „поновно-тражење-и-налажење (понављање)почетка нашег историјско-духовног опстајања, ради његовог претварања у други (другачији) почетак. Тако нешто је могуће. Оно је чак меродавна форма историје, јер оно почиње од основног дешавања. Али се неки почетак не понавља тиме што се на њега, као некадашњи и сада познати, и на који се једино ваља угледати, поново наврћамо, већ тиме што се тај почетак *изворно* поново почиње, и то са свим оним што зачуђује, што је тамно, неосигурано, што неки истински почетак носи собом. Понављање, како га ми подразумевамо, јесте све друго само не вођење (продужавање) које побољшава оно-што-је-досадашње средствима тога – досадашњега." Уз ово бих додао још један Хајдегеров став о историји: „Историја као дешавање је из будућности одређено проделавање и протрпљавање кроз савременост, које преузима оно што је било. Та савременост је управо оно што ишчезава у дешавању." (*Увод у метафизику*, 54-56; 59.)

То што је речено може се узети као та „средина" у којој се Даковић креће, у којој је настала и *Књига о постфилозофу*, која је и о њему и о многим другима, и она је и „почетак који", како Хајдегер каже, „*изворно* поново почиње, и то са свим оним што зачуђује, што је тамно, несигурно, што неки историјски почетак носи собом".

Неопходно је, уз ове моменте, истаћи још један, који је суштински за постфилозофију и постмодерну, а то је „обрт ка језику" у постмодерни, а то је сама „филозофска суштина или само срце постмодерне". У тексту „Постмодерна" Даковић пише: „Ако је то тако, ако кретања у филозофској лингвистици имају пресудан значај за филозофску постмодерну, онда између три њена крака, два на англосаксонском језичком подручју (Лудвиг Витгенштајн у „Филозофским истраживањима", „теорија језичких игара") и тзв. „аналитичка филозофија језика (Рајл, Фреге, Расл, Крипке, Дејвисон, Патнам, Стросн, Грајс, Остин, Кевин) и француска структурална лингвистика (Фердинанд де Сосир: „Курс опште лингвистике", Жак Лакан „структурална/теоријска/психоанализа", Жак Дерида: „Граматологија", „Глас и феномен", Жан Франсоа Лиотар „Постмодерно стање", „Раскол", Жил Делез, Феликс Гатари: „Шта је филозофија", „Хиљаду равни"), онда сигурно структурална лингвистика, у којој су обављење основне диференцијације: између ума и језика, означитеља и означеног представља филозофску основу постмодерне, и то не само „филозофске постмодерне".

Истраживања у „структуралној лингвистици" показала су – да закључим – да процеси идентификације, који чине извор свих наших потрага за смислом (у било којој области стварања) укључујући и савремену науку, не могу бити закључени, јер немају епилога. Њихов епилог није „став индетитета", „став разлога", него „став разлике", сама разлика, односно језик, а не ум. Јер како је писао Ниче, први аутор веселе (постмодерне) науке о тужном предмету: „Живот није аргумент, он може бити и заблуда". Граница мишљења није логика, трансцендентално је само једна епизода мишљења, а не његова граница".

Даковић истиче још једну карактеристику постмодерне, а то је деструирање и дестабилазија досадашњег стила филозофирања: „Намерно инсистирам на овом парадоксу (наиме на парадоксу који је Лиотар уочио) да бих показао да је у филозофском смислу постмодерна, пре свега, дестабилизација модерног стила филозофирања, који филозофију изједначава са „љубављу према мудрошћу", односно краљицом међу наукама у класичној старогрчкој метафизици, или са умом (умним мишљењем) у нововековној филозофији субјективности, која завршава у познатом Хегеловом ставу из „Филозофије права" да је све што је стварно разумно, као што је и све разумно стварно. Постмодерна је дестабилизација нововековне филозофије субјективности, која свој модерни исход добија у феноменологији Едмунда Хусерла, у његовом покушају заснивања трансценденталног Ега, у Декартовој терминологији cogita, у покушају оживљавања (модернизовања) сна о „филозофији као строгој науци". Сна који је по признању самог Хусерла „већ одсањан". Зато у филозофском смислу постмодерна значи ништа друго него радикализацију феноменологије, испитивање њених граница у правцу једне феноменологије језика. Зато је, да и то кажем, одмах: заокрет према језику, у свим његовим савременим верзијама, о којима ће још бити речи – филозофска суштина, или срце постмодерне."

Даковићева књига написана је управо у духу разумевња те дестабилизације, наиме самог „модерног стила филозофирања". Али ова књига се не може узети као критика, ова књига није критика филозофије, и није критика филозофије субјективитета, која иде од Декарта и завршава са Хусерловом феноменологијом и сном о „филозофији као строгој науци". Ова књига сама собом показује да се може писати на другачији начин, другим „стилом", и „језиком", и то управо јесте дестабилизација „модерног стила филозофирања" и, пре свега, модерне филозофије. И заиста, можемо се питати о томе. Ми сами себе узимамо на други, премда на исти начин и зато је, то је нормално, наше „бити у свету" другачије од других, и од оних пре нас, и наредних. Али је и исто.

Наравно, ова књига је, пре свега, филозофско и пост/филозофска књига; она је у повишеној рефлексији и захтева од читаоца напор да

се разуме, и да се прати у тој рефлексивности, наиме да се улази у њена духовна узвисивања и пристизање у близину тајне, и у те најдубље тренутке самог писања. У томе је, чини ми се и њена поетичности, понекад Даковићеви прозни текстови просто као да траже форму стиха. Али у овим текстовима је тај унутрашњи позив, да се и сами упустимо у ту духовну авантуру и сами нас текстови, напросто, воде у томе. Зато ова књига има и лакоћу читања, која је и лакоћа самог мишљења и оног што је сама спекулација.

Даковићево мишљење је споља „истргано", и о различитим је темама. Али оно има своју „унутрашњу форму" и „лакоћу", то је то (онтолошко) удаљавање од тога спољашњег и различитог, и то је највећа привлачност ових текстова и читалац то осећа и сам се упућује према томе најдубљем. Даковић је без сумње изванредан писац. Ови текстови имају и то најстрожије опредељење, али и своју отвореност, а то стајање на тој „ивици" према „отворености", и напуштање те „опредељености", и учвршћености, то је индивидуалност његове личности, и то је основно његово усмерење, које осваја, и једном освоји. Слушајући Даковића на трибини коју води у Дому омладине, али и на другим трибинама, осећао сам те рефлексивне узлете и откидања од реалности. Али се и са реалношћу, и та размишљања су најчешће поводом нечег реалног што се дешава, то је и разлог што своју филозофију назива „филозофски журнализам" и уопште постмодерну филозофију он најчешће узима у том смислу, да је то филозофија која је увек поводом нечега, с обзиром на ту датост реалности и њену актуелност. Ми смо склони томе „предметном" окружењу, и у највећој мери смо у таквим усмерењима. Али собом доносимо и то неизмерно друго и то што је у самозаснивању, и што само себе води, и окончава и почиње и отвара, то је филозофска спекулација, која је сама таква авантура и тражење. Али и то „спекулативно" је у неком смислу „предметно", оно се у „предметном" чува и „оставља" се у томе другима за разговор, и у том смислу увек је отворено за расправу и разговор и отвара се за промишљање, и поред те највеће унутрашње затворености и довршености. Ови Даковићеви текстови су о томе нечем, што смо ми сами и, опет, што је нека наша општа позиција и усуд, ови текстови су и о нама најдаљим и „непостојећим", али и о томе што нам је најближе и такорећи непосредно с нама. Даковић је у тим промишљањима о себи и о другима (у једном сократовском дијалогу са собом и са другима) изградио и стил промишљања и тај позив другима, да се укључе у та промишљања.

Даковић је одабрао есеј као своју форму, то је филозофски есеј, и ова књига је један или више филозофских есеја од тих безмерно могућих о то-

ме што припада свима и што је сваком посебно дато као то појединачно које је исто тако отворено и у том смислу има једну своју неизреченост, па се у том смислу може и разумети као мишљење који налази, али и тражи. А кад нађе, то је тако да је само почетак тражења па, према томе, то нађено и није нађено, и онда је увек у тражењу, и увек је у неком смислу с нама само „тражење". Јер то што је нађено увек је и отворено, и тиме онда и поништава само себе и успоставља себе на други начин, па би се опет могло рећи да оно тиме и не поништава себе, и прелази у то протекло, и што је, опет, с нама, и само на тај начин отворено за нас и друге. Даковић понекад за себе говори да је стално у томе што је супротно од њега, и у тој је отворености, и да је зато пост/филозоф.

Књига о постфилозофу, варијације и белешке о здрављу и болести, то је књига о нама, а то би се могло разумети да смо и у томе „пост", односно у томе „хомофону" (како Даковић још то „пост" назива), значи да доспевамо у „тренутак" и време, у коме нема филозофије, нема „бића" и „гносиса", и нас нема. То је „пре" нас. Али смо и „после", то је само „постојање" и то „најтање". А тада се и сазнаје, зато што смо „после". Ми сами смо у томе „после". Али смо и у томе „пре". Ми смо и „после" нас, али смо и пре нас и сам тај „гносис", и то није ништа друго него то што смо ми сами. Наиме, и имамо филозофију, и с њом смо, али је и тражимо, и нисмо с њом, и онда је тражимо, и то није, наравно, игра, већ решавање животних тешкоћа. Ово је књига о нама и нашем времену, премда Даковић пише о себи и својим невољама. У реалности и у животу, могли бисмо ово време означити као „поствреме", као „стил и форму" и начин живота, у коме све брзо и неизмерно брзо настаје. Али и пролази брзо и само је трептај.

Књига о постфилозофу није само то што нас води, већ и кључ који нас откључава и отвара, то је њена употребљивост. А то би значило да сви пишемо књиге о себи, и о другима. И једном је после тако, да су само књиге, а нас нема. И онда су књиге, и то нешто што је с нама, то је само повод за нас. И сами смо повод за себе и друге. И књига, и све књиге су повод за нас, и ненаписане књиге. И могу то бити, или су то увек.

А ми сами? Ми, наравно, не знамо ко смо, и шта смо, јер смо и то „пост", које је и само „повод" за нас. И то смо недоречено и ненаписано. Али смо и завршени, и наравно, ми смо завршени својим „прошлим", и „од раније", и тим „пре", које је и наш „крај", и ми сами као тај крај. Али и нисмо тај крај, јер смо и „после" краја и смрти, и њу имамо, саму смрт.

И поред тога што је читамо и отварамо, разумемо и познајемо, *Књига о постфилозофу, варијације и белешке о здрављу и болести*, исто тако је непозната и затворена, и онда настојимо да је разумемо и отворимо. А то није ништа друго, него то да ова књига у нама пише друге

књиге. Јер ми смо затворени и увек смо затворени и ова књига је једна од тих која нас отвара и пише друге књиге, и о себи пише и о нама, то је „закон писања" како би рекао М. Беланчић у књизи која се зове *Закон писања*.

Ова Даковићева књига, чини ми се, разликује се од претходних Даковићевих књига. Наиме, и ова и друге његове књиге су о једном великом броју савремених филозофа и других писаца и њиховим књигама и идејама. Али у овој књизи све се, апсолутно све, преводи на лични план и прерађује кроз личну опцију и у њој се уграђује то лично као онтолошко и у том смислу лична прича је и филозофска. Можда се и не може другачије.

Књига је, наравно, „објект", или „идеални елемент", како је недавно Даковић изјавио и да ће његова будућа књига имати наслов *Идеални елемент*.

Ко су филозофи и постфилозофи? Питагору су питали шта је он, јер су чули да себе назива филозофом, наиме да воли мудрост и сл. Он је одговорио да је само „посматрач", да ужива посматрајући свет, а то је као на вашару, и онда посматра тај свет. И то је „посматрање" претворио у своје основно занимање. И други су посматрачи, али уз то, имају и неко друго занимање А онај који само посматра са стране и не учествује у „вашару", сем на тај начин, дакле, посматрањем, и при томе то му посматрање постаје занимање, у које спада и размишљање на основу посматрања, то је дакле, по Питагори, филозоф. То схватање филозофа, као посматрача и филозофије као мишљања о ономе што гледа и види и што је у искуству и у сећању, то је само уопштавање тога што је већ до тада била филозофија, наиме то је предсократовска филозофија и тој филозофији многи ће се касније враћати као извору филозофије.

И Ниче је размишљао о филозофу, и за њега то је онај који станује на снегу и леду, а тај снег и лед, то је његов ум. И написао је две књиге о томе и о себи, наиме *Књигу о филозофу* и књигу *Ecce homo*.

И Даковић је објавио низ књига о постфилозофији и њеним филозофима. Упућени читаоци знају за те књиге. А пре нешто више од годину дана појавила се његова *Књига о постфилозофу, варијације и белешке о здрављу и болести*, која, како сам каже, подсећа на Ничеову *Књигу о филозофу*. Ако је за Ничеа филозоф онај који станује у снегу и леду, за Даковића је, чини ми се, филозоф онај који станује у томе „пост", то је постфилозоф. А тиме је у отворености и према „пост" и према наредном и будућем, и то „пост" налази тамо, и себе налази у тим „временским екстазама".